

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΤΟΝ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟ

Ο ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ ΜΕΤΑ
ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΣΛΑΒΟÏ ΖΙΖΕΚ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	11
Διαιρεμένοι, ποτέ νικημένοι!	11
1. ΔΙΑΓΝΩΣΗ HORS D'OEUVRE?	37
Κρίση, ποια κρίση;	37
Σπάζοντας αβγά χωρίς να κάνουμε ομελέτα	51
Τώρα που ξέρουμε ποιος είναι ο John Galt!	63
Το χρέος ως τρόπος ζωής.	78
2. ΚΑΡΔΙΟΔΙΑΓΝΩΣΗ DU JAMBON CRU?	95
Ελευθερία στα σύννεφα	95
Βρικόλακες εναντίον ζόμπι	112
Η αφέλεια του κυνικού.	121
Η διεστραμμένη άλλη όψη του δίκαιου.	129
Υπερεγώ ή η απαγορευμένη απαγόρευση	140

3. ΠΡΟΓΝΩΣΗ <i>UN FAUX-FILET, PEUT-ÊTRE?</i>	159
Θάνατοι στον Νείλο.	170
Απαιτήσεις ... και άλλα	186
Η σαγήνη των δεινών.	209
Οργή και κατάθλιψη στο παγκόσμιο χωριό	213
Mamihlapinatapai.	222
Ο Lenin στην Ουκρανία	226
4. ΕΠΙΓΝΩΣΗ <i>J'AI HÂTE DE VOUS SERVIR!</i>	247
Πίσω στην οικονομία του δώρου.	251
Το τραύμα του ευρωκεντρισμού.	277
Λα, όχι σολ ύφεση	295
Προς έναν νέο αφέντη.	306
«Το δικαίωμα ευεργεσίας έναντι της κατάσχεσης»	319
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: <i>NOTA BENE!</i>	329
Batman, Joker, Bane	334
Ίχνη ουτοπίας	343
Βία, ποια βία;	348
Οι οικογενειακές αξίες των Weathermen	356
Εξω από το Malttukbakgi.	363
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ.	367

1

ΔΙΑΓΝΩΣΗ *Hors d'oeuvre?*

ΚΡΙΣΗ, ΠΟΙΑ ΚΡΙΣΗ;

Η σημερινή κατάσταση στη Νότια Κορέα μάς φέρνει στον νου τις διάσημες πρώτες γραμμές του μυθιστορήματος του Charles Dickens *Ιστορία δύο πόλεων*: «... ήταν η άνοιξη της ελπίδας, ήταν ο χειμώνας της απόγνωσης, είχαμε τα πάντα μπροστά μας, δεν είχαμε τίποτα μπροστά μας, πηγαίναμε όλοι κατευθείαν στον Παράδεισο, πηγαίναμε όλοι κατευθείαν στην άλλη κατεύθυνση». Έτσι η Νότια Κορέα έχει κορυφαία οικονομική απόδοση αλλά με φρενιτώδη ρυθμό εργασίας· διαθέτει τον παράδεισο του αχαλίνωτου καταναλωτισμού, αλλά διαποτισμένο από την κόλαση της μοναξιάς και της απόγνωσης· άφθονο υλικό πλούτο αλλά μαζί με την ερημιά του τοπίου· μίμηση αρχαίων παραδόσεων αλλά μαζί με το υψηλότερο ποσοστό αυτοκτονιών στον κόσμο. Αυτή η κατάσταση των άκρων αμφισβητεί την εικόνα της Νότιας Κορέας ως εξαιρετικά επιτυχημένης χώρας. Επιτυχία, ναι, αλλά τι είδους επιτυχία;

Το τεύχος των Χριστουγέννων του 2012 του περιοδικού *Spectator* ξεκινούσε με το άρθρο της σύνταξης «Γιατί το 2012 ήταν η καλύτερη χρονιά που υπήρξε ποτέ», το οποίο επιχειρηματολογούσε εναντίον της αντίληψης ότι ζούμε σε «έναν επικίνδυνο, σκληρό κόσμο, στον οποίο η κατάσταση είναι κακή και γίνεται ακόμα χειρότερη»:

Μπορεί αυτό να μη φαίνεται, αλλά το 2012 ήταν η σπουδαιότερη χρονιά στην ιστορία του κόσμου. Αυτός ο ισχυρισμός ηχεί υπερβολικός, αλλά τα δεδομένα τον επιβεβαιώνουν. Ποτέ δεν υπήρξε λιγότερη πείνα, λιγότερες ασθένειες ή μεγαλύτερη ευημερία. Η Δύση παραμένει σε κατάσταση οικονομικής ύφεσης, αλλά οι περισσότερες αναπτυσσόμενες χώρες γνωρίζουν ταχεία ανάπτυξη και οι άνθρωποι απαλλάσσονται από τη φτώχεια με τον ταχύτερο ρυθμό που καταγράφηκε ποτέ. Επίσης τα ποσοστά θανάτου από πόλεμο και φυσικές καταστροφές είναι ευτυχώς χαμηλά. Ζούμε σε μια χρυσή εποχή.¹

Την ίδια άποψη ανέπτυξε λεπτομερειακά ο Matt Ridley. Αυτή είναι μια συνοπτική παρουσίαση του βιβλίου του *The Rational Optimist* [Ο λογικός αισιόδοξος]:

Ως μια αντίδραση στην επικρατούσα απαισιοδοξία της εποχής μας, [το βιβλίο] αποδεικνύει, όσο και αν μας αρέσει να πιστεύουμε το αντίθετο, ότι η κατάσταση βελτιώνεται. Πριν από 10.000 χρόνια οι άνθρωποι στον πλανήτη ήταν λιγότεροι από 10 εκατομμύρια. Σήμερα είναι πάνω από 6 δισεκατομμύρια, από τους οποίους το 99 τοις εκατό τρώει καλύτερα, διαθέτει καλύτερη κατοικία, καλύτερη ψυχαγωγία και καλύτερη προστασία

από τις ασθένειες από ό,τι οι πρόγονοί του της Λίθινης Εποχής. Επί 10.000 χρόνια αυξάνεται ακανόνιστα και τα τελευταία 200 χρόνια επιταχύνεται με υψηλό ρυθμό η διαθεσιμότητα όλων σχεδόν των πραγμάτων που θα μπορούσε να επιθυμήσει ή να χρειαστεί κάποιος: θερμίδων, βιταμινών, καθαρού νερού, μηχανών, της ιδιωτικότητας, των μέσων για να ταξιδεύουμε ταχύτερα από ό,τι τρέχουμε και για να επικοινωνούμε σε μεγαλύτερες αποστάσεις από ό,τι μπορεί να φτάσει η φωνή μας. Εντούτοις, κατά παράδοξο τρόπο, όσο και αν βελτιώνονται τα πράγματα σε σχέση με το πώς ήταν προηγουμένως, οι άνθρωποι μένουν προσκολλημένοι στην άποψη ότι το μέλλον θα είναι σίγουρα καταστροφικό.²

Το βιβλίο του Steven Pinker *The Better Angels of Our Nature* [Οι καλύτεροι άγγελοι της φύσης μας] υποστηρίζει την ίδια άποψη. Αυτή είναι μια συνοπτική παρουσίασή του:

Είτε το πιστεύετε είτε όχι, σήμερα πιθανόν ζούμε την πιο ειρηνική στιγμή από τότε που υπάρχει το είδος μας. Στο συναρπαστικό και αμφιλεγόμενο νέο έργο του ο συγγραφέας μπεστ-σέλερ των *New York Times*, Steven Pinker, δείχνει πως, παρά τα συνεχή νέα για πολέμους, εγκλήματα και τρομοκρατία, η βία εμφανίζει πτωτική πορεία σε σχέση με μεγάλες περιόδους της ιστορίας. Καταρρίπτοντας τους μύθους για την εγγενή στην ανθρώπινη φύση βία και για την κατάρρα της νεωτερικότητας, σε αυτό το φιλόδοξο βιβλίο ο Pinker συνεχίζει να διερευνά την ανθρώπινη φύση αναμειγνύοντας ψυχολογία και ιστορία και παρέχει την αξιοσημείωτη εικόνα ενός όλο και πιο πεφωτισμένου κόσμου.³

Συχνά ακούμε στα μέσα ενημέρωσης, ιδίως μη ευρωπαϊκών χωρών, μια πιο μετριοπαθή εκδοχή αυτής της αισιοδοξίας η οποία εστιάζει στην οικονομία λέγοντας «κρίση, ποια κρίση;». Δείτε τις χώρες της ομάδας BRIC (Βραζιλία, Ρωσία, Ινδία, Κίνα), την Πολωνία, τη Νότια Κορέα, τη Σιγκαπούρη, το Περού, πολλά υποσαχάρια αφρικανικά κράτη. Όλες αυτές οι χώρες προοδεύουν. Οι μόνοι χαμένοι είναι η Δυτική Ευρώπη και σε κάποιον βαθμό οι Ηνωμένες Πολιτείες, επομένως δεν έχουμε να κάνουμε με μια παγκόσμια κρίση αλλά απλώς με την απομάκρυνση από τη Δύση της δυναμικής της προόδου. Δεν αποτελεί ισχυρό σύμβολο αυτής της μετατόπισης το γεγονός ότι πολλοί άνθρωποι από την Πορτογαλία, μια χώρα σε βαθιά κρίση, επιστρέφουν στη Μοζαμβίκη και την Αγκόλα, πρώην αποικίες της Πορτογαλίας, αλλά αυτή τη φορά όχι ως αποικιοκράτες αλλά ως οικονομικοί μετανάστες; Η κρίση, που τόσο την έχουμε κατακρίνει, δεν αξίζει να θεωρείται κρίση, αν είναι απλώς μια τοπική κρίση στο πλαίσιο της συνολικής προόδου. Ακόμα και σε σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα, η κατάσταση στην Κίνα και τη Ρωσία δεν είναι πολύ καλύτερη απ' ό,τι ήταν πριν από πενήντα χρόνια; Το να επικρίνουμε τη συνεχιζόμενη κρίση ως παγκόσμιο φαινόμενο είναι αντιπροσωπευτική ευρωκεντρική άποψη, και επιπλέον άποψη που προέρχεται από αριστερούς, που συνήθως περηφανεύονται για την αντίθεσή τους στον ευρωκεντρισμό.

Θα μπορούσαμε να αποδεχτούμε χοντρικά και με πολλές επιφυλάξεις τα δεδομένα στα οποία αναφέρονται αυτοί οι «ορθολογιστές». Ναι, σήμερα ζούμε καλύτερα απ' ό,τι οι πρόγονοί μας πριν από 10.000 χρόνια στη Λίθινη Εποχή· ακόμα και ο μέσος κρατούμενος στο Νταχάου (το ναζιστικό στρατόπεδο εργασίας, όχι στο Άουσβιτς, το στρατόπεδο εξόντωσης) ζούσε πιθανόν ελά-

χιστα καλύτερα απ' ό,τι ένας δούλος αιχμάλωτος των Μογγόλων. Και ούτω καθεξής. Όμως από αυτή την ιστορία λείπει κάτι.

Πρώτο (και εδώ θα πρέπει να συγκρατήσουμε την αντιποικιοκρατική χαρά μας), το ερώτημα που πρέπει να τεθεί είναι: Αν η Ευρώπη γνωρίζει βαθμιαία παρακμή, *τι αντικαθιστά την ηγεμονία της*; Η απάντηση είναι: «ο καπιταλισμός με ασιατικές αξίες» (που φυσικά δεν έχουν καμιά σχέση με τους Ασιάτες, αλλά συνδέονται πλήρως με την ξεκάθαρη τωρινή τάση του σύγχρονου καπιταλισμού να αναστείλει τη δημοκρατία). Από τον Marx και μετά η πραγματικά ριζοσπαστική αριστερά δεν ήταν ποτέ απλώς «προοδευτική». Πάντα έθετε επίμονα το ερώτημα ποιο είναι το τίμημα της προόδου. Ο Marx ήταν συνεπαρμένος με την πρωτοφανή παραγωγικότητα που απελευθέρωνε ο καπιταλισμός, αλλά επέμενε ότι αυτή η επιτυχία γεννά τον ανταγωνισμό. Το ίδιο πρέπει να κάνουμε σήμερα απέναντι στην πρόοδο του παγκόσμιου καπιταλισμού: να έχουμε πάντα στον νου μας τη σκοτεινή άλλη όψη του, που γεννά εξεγέρσεις.

Όλα αυτά συνεπάγονται ότι οι σημερινοί συντηρητικοί δεν είναι πραγματικά συντηρητικοί. Ενώ υποστηρίζουν πλήρως τη συνεχή διαδικασία αλλαγής του καπιταλισμού, θέλουν να την κάνουν πιο αποδοτική συμπληρώνοντάς τη με κάποιους παραδοσιακούς θεσμούς (για παράδειγμα, τη θρησκεία), προκειμένου να περιορίζονται οι καταστροφικές συνέπειές της για την κοινωνική ζωή και να διατηρείται η κοινωνική συνοχή. Σήμερα ο πραγματικός συντηρητικός είναι εκείνος που παραδέχεται πλήρως τους ανταγωνισμούς και τα αδιέξοδα του παγκόσμιου καπιταλισμού, απορρίπτει την απλή προοδευτικότητα και δίνει σημασία στη σκοτεινή άλλη όψη της προόδου. Με αυτή την έννοια, σήμερα μόνο ένας ριζοσπάστης αριστερός μπορεί να είναι πραγματικά συντηρητικός.

Οι άνθρωποι δεν εξεγείρονται όταν «η κατάσταση είναι στ' αλήθεια άσχημη», αλλά όταν διαψεύδονται οι προσδοκίες τους. Η Γαλλική Επανάσταση εκδηλώθηκε αφού επί δεκαετίες ο βασιλιάς και οι ευγενείς έχαναν βαθμιαία τον έλεγχο της εξουσίας· η αντικομμουνιστική εξέγερση στην Ουγγαρία το 1956 ξέσπασε μετά από δύο χρόνια πρωθυπουργίας του Nagy Imre και ύστερα από (σχετικά) ελεύθερες αντιπαραθέσεις μεταξύ των διανοουμένων· ο λαός εξεγέρθηκε το 2011 στην Αίγυπτο επειδή υπό τον Mubarak είχε υπάρξει κάποια οικονομική πρόοδος, η οποία συνετέλεσε στην άνοδο μιας ολόκληρης τάξης μορφωμένων νέων που συμμετείχαν στην οικουμενική ψηφιακή κουλτούρα. Και αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο οι κινέζοι κομμουνιστές είναι δικαιολογημένα πανικόβλητοι, ακριβώς επειδή σήμερα οι Κινέζοι ζουν κατά μέσο όρο σημαντικά καλύτερα απ' ό,τι πριν από σαράντα χρόνια, αλλά έχουν ξεσπάσει κοινωνικοί ανταγωνισμοί (ανάμεσα στους νεόπλουτους και τους υπόλοιπους Κινέζους) και επιπλέον οι προσδοκίες των ανθρώπων είναι γενικά πολύ μεγαλύτερες. Αυτό είναι το πρόβλημα που συνδέεται με την ανάπτυξη και την πρόοδο. Αυτές είναι πάντα άνισες, οδηγούν σε νέες αστάθειες και σε νέους ανταγωνισμούς, γεννούν νέες προσδοκίες που δεν μπορούν να ικανοποιηθούν. Στην Τυνησία ή την Αίγυπτο πριν από την Αραβική Άνοιξη οι περισσότεροι άνθρωποι ζούσαν πιθανόν λίγο καλύτερα απ' ό,τι πριν από δεκαετίες, αλλά τα κριτήρια με τα οποία υπολόγιζαν την ικανοποίησή τους (ή μάλλον τη δυσαρέσκειά τους) ήταν πολύ υψηλότερα.

Ναι, λοιπόν, το περιοδικό *Spectator*, ο Ridley, ο Pinker και οι συνοδοιπόροι τους έχουν καταρχήν δίκιο, όμως τα γεγονότα στα οποία δίνουν έμφαση δημιουργούν συνθήκες για εξέγερση και επανάσταση. Η ιστορία (που ίσως δεν είναι αληθινή) για τον αριστερό κείνσιανό οικονομολόγο John Galbraith

είναι ίσως το καλύτερο παράδειγμα λάθους που πρέπει να αποφύγουμε. Πριν από ένα ταξίδι του στην ΕΣΣΔ στα τέλη της δεκαετίας του 1950 έγραφε στον αντικομμουνιστή φίλο του Sidney Hook: «Μην ανησυχείς, δεν θα με σαγηνεύσουν οι Σοβιετικοί ώστε να επιστρέψω ισχυριζόμενος ότι έχουν σοσιαλισμό!». Ο Hook του απάντησε αμέσως: «Μα ακριβώς αυτό με ανησυχεί, ότι θα επιστρέψεις λέγοντας ότι η ΕΣΣΔ ΔΕΝ είναι σοσιαλιστική!». Ο Hook ανησυχούσε για την αφελή υπεράσπιση της καθαρότητας της έννοιας του σοσιαλισμού, της αδιαμφισβήτητης ιδέας ότι αν τα πράγματα δεν πηγαίνουν καλά στην οικοδόμηση μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας, αυτό δεν ακυρώνει την ίδια την ιδέα, σημαίνει απλώς ότι αυτή δεν εφαρμόζεται σωστά. Δεν διακρίνετε την ίδια αφέλεια στους σημερινούς φονταμενταλιστές της αγοράς; Όταν σε μια πρόσφατη συζήτηση στη γαλλική τηλεόραση ο Guy Sorman ισχυρίστηκε ότι η δημοκρατία και ο καπιταλισμός πηγαίνουν αναγκαστικά χέρι χέρι, δεν μπόρεσα να αντισταθώ και του έθεσα την προφανή ερώτηση: «Και η σημερινή Κίνα;». Ο Sorman αντέδρασε αμέσως: «Στην Κίνα δεν υπάρχει καπιταλισμός!». Για τον φανατικά φιλοκαπιταλιστή Sorman, αν μια χώρα δεν είναι δημοκρατική, αυτό σημαίνει απλώς ότι δεν είναι πραγματικά καπιταλιστική, αλλά εφαρμόζει μια παραμορφωμένη εκδοχή του καπιταλισμού, κατά τον ίδιο τρόπο που για κάποιον δημοκράτη κομμουνιστή ο σταλινισμός ήταν απλώς μια μη αυθεντική μορφή κομμουνισμού. Δεν είναι δύσκολο να εντοπίσουμε το λάθος. Είναι το ίδιο με το πασίγνωστο ανέκδοτο: «Η αρραβωνιαστικιά μου δεν αργεί ποτέ στα ραντεβού, επειδή, αν αργήσει, δεν θα είναι πια αρραβωνιαστικιά μου!». Οι απολογητές της ελεύθερης αγοράς ερμηνεύουν την κρίση του 2008 με τον ίδιο τρόπο. Η αιτία της κρίσης δεν ήταν η

αποτυχία της ελεύθερης αγοράς αλλά ο υπερβολικός κρατικός έλεγχος, δηλαδή το γεγονός ότι η οικονομία της αγοράς δεν ήταν πραγματικά τέτοια, αλλά παρέμενε πιασμένη στην αρπάγη του κράτους πρόνοιας. Όταν μένουμε προσκολλημένοι σε αυτή την καθαρότητα του αγοραίου καπιταλισμού απορρίπτοντας τις αποτυχίες του ως τυχαίες αναποδιές, καταλήγουμε σε μια αφελή προοδευτικότητα, η οποία αγνοεί τον τρελό χορό των αντιθέτων.

Στην οικονομική σφαίρα μια από τις πιο εντυπωσιακές περιπτώσεις αυτού του τρελού χορού είναι η αλλόκοτη συνύπαρξη της έντασης της εργασίας με την απειλή της ανεργίας. Όσο πιο έντονα εργάζονται όσοι έχουν δουλειά τόσο πιο γενοικευμένη είναι η απειλή της ανεργίας. Επομένως η σημερινή κατάσταση μας υποχρεώνει, όταν διαβάζουμε το *Κεφάλαιο* του Marx, να μετατοπίσουμε την έμφαση από το γενικό θέμα της αναπαραγωγής του κεφαλαίου στην «ανεργία η οποία κατέχει δομικά κεντρική θέση στο ίδιο το κείμενο του *Κεφαλαίου*», όπως το θέτει ο Frederick Jameson. «Η ανεργία είναι δομικά αδιαχώριστη από τη δυναμική της συσσώρευσης και της επέκτασης, που αποτελεί την ίδια τη φύση του καπιταλισμού».⁴ Στη σφαίρα της οικονομίας το ακραίο σημείο της «ενότητας των αντιθέτων» είναι αναμφισβήτητα το γεγονός ότι η ίδια η επιτυχία του καπιταλισμού (αυξημένη παραγωγικότητα κλπ.) παράγει ανεργία (καθιστά άχρηστους όλο και περισσότερους εργαζομένους). Αυτό που θα έπρεπε να είναι ευλογία (το γεγονός ότι απαιτείται λιγότερο σκληρή εργασία) γίνεται κατάρα. Με αυτό τον τρόπο η παγκόσμια αγορά, σε σχέση με τη σύμφυτη δυναμική της, είναι «ένας χώρος όπου οι πάντες υπήρξαν κάποτε παραγωγικοί εργαζόμενοι και στον οποίο η εργασία άρχισε παντού να βγαίνει εκτός του συστήματος».⁵

Με άλλα λόγια, στη συνεχιζόμενη διαδικασία της καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης η κατηγορία των ανέργων απέκτησε μια νέα ιδιότητα πέρα από την κλασική έννοια του «βιομηχανικού εφεδρικού στρατού». Στην κατηγορία των ανέργων θα πρέπει να συμπεριλάβουμε «εκείνους τους μεγάλους πληθυσμούς σε όλο τον κόσμο οι οποίοι, τρόπος του λέγειν, “αποβλήθηκαν εκτός ιστορίας”, αποκλείστηκαν σκόπιμα από τα εκσυγχρονιστικά σχέδια του καπιταλισμού του Πρώτου Κόσμου και διαγράφηκαν ως απελπιστικές ή οριστικά αθεράπευτες περιπτώσεις»⁶: τα λεγόμενα «αποτυχημένα κράτη» (Κονγκό, Σομαλία), θύματα λιμού ή οικολογικών καταστροφών, άνθρωποι πιασμένοι στα δίκτυα ψευτοαρχαϊκών «εθνοτικών εχθροτήτων», αντικείμενα της φιλανθρωπίας και των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων (ΜΚΟ) ή (συχνά οι ίδιοι άνθρωποι) του «πολέμου εναντίον της τρομοκρατίας». Επομένως η κατηγορία των ανέργων θα πρέπει να διευρυνθεί για να περιλάβει ευρύ φάσμα από τους προσωρινά ανέργους, τους ανθρώπους που δεν είναι πια απασχολήσιμοι και τους μόνιμα ανέργους μέχρι τους ανθρώπους που ζουν σε τενεκεδομαχαλάδες και σε γκέτο άλλων ειδών (όλους εκείνους τους οποίους ο Marx απέρριπτε ως «λούμπεν προλεταριάτο»): και τέλος ολόκληρες περιοχές, πληθυσμούς και κράτη που έχουν αποκλειστεί από την παγκόσμια καπιταλιστική διαδικασία, όπως οι κενοί χώροι στους αρχαίους χάρτες. Μήπως αυτή η διεύρυνση του κύκλου των «ανέργων» μάς επαναφέρει από τον Marx στον Hegel, μήπως ο «όχλος» επιστρέφει και καταλαμβάνει θέση στον ίδιο τον πυρήνα των αγώνων για χειραφέτηση; Αυτός ο επανακαθορισμός αλλάζει όλο τον «γνωστικό χάρτη» της κατάστασης. Το αδρανές φόντο της Ιστορίας γίνεται δυναμικός φορέας της πάλης για χειραφέτηση.

Εντούτοις θα πρέπει να προσθέσουμε τρεις διευκρινήσεις σε αυτή την άποψη του Jameson. Πρώτο, θα πρέπει να διορθώσουμε το σημειωτικό τετράγωνο* το οποίο προτείνει ο Jameson και του οποίου οι όροι είναι (1) οι εργαζόμενοι, (2) ο εφεδρικός στρατός των (προσωρινά) ανέργων, (3) οι (μονίμως) μη απασχολήσιμοι και (4) οι «πρώην εργαζόμενοι»⁷ αλλά τώρα μη απασχολήσιμοι. Όμως δεν θα ήταν σωστότερο να τοποθετήσουμε στην τέταρτη κατηγορία τούς παρανόμως απασχολούμενους περιλαμβάνοντας σε αυτούς τους απασχολούμενους στην παραοικονομία και στους τενεκεδομαχαλάδες μέχρι τις διάφορες μορφές δουλικής εργασίας; Δεύτερο, ο Jameson αποτυγχάνει να τονίσει με ποιο τρόπο αυτοί οι «αποκλεισμένοι» συχνά *περιλαμβάνονται* παρόλ' αυτά στην παγκόσμια αγορά. Ας πάρουμε την περίπτωση του σημερινού Κονγκό. Πίσω από τη βιτρίνα των «πρωτόγονων εθνοτικών παθών» που έχουν ξεσπάσει και πάλι στην αφρικανική «καρδιά του σκότους», είναι εύκολο να διακρίνουμε το περίγραμμα του παγκόσμιου καπιταλισμού. Μετά την πτώση του Mobutu το Κονγκό δεν υπάρχει πια ως ενιαίο κράτος που λειτουργεί. Ιδίως το ανατολικό τμήμα του είναι διαιρεμένο σε ποικίλες περιοχές υπό την εξουσία τοπικών πολεμάρχων, οι οποίοι ελέγχουν την περιοχή τους με στρατεύματα που κατά κανόνα περιλαμβάνουν μαστουρωμένα παιδιά. Ο κάθε πολέμαρχος έχει επιχειρηματικούς δεσμούς με μια ξένη εταιρεία ή έναν ξένο επιχειρηματικό όμιλο που εκμεταλλεύεται τον πλούτο, κυ-

---

* Μέθοδος με την οποία χαρτογραφούνται οι λογικές συνδέσεις και διαζεύξεις και τα σχετικά κύρια γνωρίσματα ενός κειμένου. Υποδηλώνει ότι οι πιθανότητες για σημείωση σε ένα σημειωτικό σύστημα είναι πλουσιότερες από το είτε/είτε της δυαδικής λογικής. Για παράδειγμα, οι έννοιες «μαύρο», «άσπρο», «μη μαύρο», «μη άσπρο» αποτελούν ένα σημειωτικό τετράγωνο. (Σ.τ.Μ.)

ρίως ορυκτό, της περιοχής. Αυτή η διευθέτηση βολεύει και τις δύο συνεργαζόμενες πλευρές. Η εταιρεία αποκτά δικαιώματα εξόρυξης χωρίς να πληρώνει φόρους και τα παρόμοια, ενώ ο πολέμαρχος αμείβεται. Η ειρωνεία είναι πως πολλά από αυτά τα ορυκτά χρησιμοποιούνται σε προϊόντα υψηλής τεχνολογίας, όπως οι φορητοί υπολογιστές και τα κινητά τηλέφωνα. Ξεχάστε λοιπόν τα «άγρια έθιμα» του τοπικού πληθυσμού ως αιτία της σύγκρουσης. Αν αφαιρέσουμε από την εξίσωση τις ξένες εταιρείες υψηλής τεχνολογίας, ολόκληρο το οικοδόμημα του «εθνικού πολέμου τον οποίο πυροδοτούν παλιά πάθη» θα καταρρεύσει.⁸ Τρίτο, στην κατηγορία των «πρώην εργαζομένων» θα πρέπει να προσθέσουμε το αντίθετό της, τους μορφωμένους ανέργους. Σήμερα μια ολόκληρη γενιά φοιτητών δεν έχει καμιά σχεδόν πιθανότητα να βρει απασχόληση ανάλογη με τα προσόντα της, γεγονός που οδηγεί σε μαζικές διαμαρτυρίες. Η άμεση υποταγή της παιδείας στις απαιτήσεις της αγοράς είναι ο χειρότερος τρόπος για να λυθεί αυτό το πρόβλημα, και μόνο για τον λόγο ότι η ίδια η δυναμική της αγοράς καθιστά «απαρχαιωμένη» την παιδεία που παρέχεται από τα πανεπιστήμια. Αυτοί οι άνεργοι φοιτητές προορίζονται να παίξουν βασικό οργανωτικό ρόλο στα επερχόμενα κινήματα χειραφέτησης (όπως έκαναν ήδη στην Αίγυπτο και στις διαμαρτυρίες στην Ευρώπη από την Ελλάδα μέχρι το Ηνωμένο Βασίλειο). Η ριζική αλλαγή δεν πυροδοτείται ποτέ μόνο από τους φτωχούς. Η προσθήκη μιας γενιάς μη απασχολήσιμων μορφωμένων νέων (σε συνδυασμό με την ευρέως διαθέσιμη σύγχρονη ψηφιακή τεχνολογία) προσφέρει την προοπτική μιας πραγματικά επαναστατικής κατάστασης.

Εδώ ο Jameson προσθέτει ένα ακόμα (παράδοξο αλλά βαθιά δικαιολογημένο) βασικό βήμα. Θεωρεί ότι αυτή η νέα δομική

ανεργία αποτελεί μορφή εκμετάλλευσης. Εκμετάλλευση υφίστανται όχι μόνο οι εργαζόμενοι που παράγουν υπεραξία την οποία ιδιοποιείται το κεφάλαιο, αλλά και εκείνοι τους οποίους δομικοί λόγοι εμποδίζουν να πιαστούν στην καπιταλιστική δίνη της εκμεταλλεόμενης μισθωτής εργασίας, καθώς και ολόκληρες ζώνες και έθνη. Πώς μπορούμε λοιπόν να αναστοχαστούμε σχετικά με την έννοια της εκμετάλλευσης; Από αυτή την άποψη χρειάζεται μια ριζική αλλαγή. Με πραγματικά διαλεκτικό τρόπο η εκμετάλλευση περιλαμβάνει την ίδια την άρνησή της. Εκμεταλλευόμενοι δεν είναι μόνο όσοι παράγουν ή «δημιουργούν», αλλά (ακόμα περισσότερο) και όσοι είναι καταδικασμένοι να μη δημιουργούν. Αυτό μας οδηγεί στο γνωστό ανέκδοτο που λεγόταν την τελευταία δεκαετία της Σοβιετικής Ένωσης για τον Rabinovitch, εβραίο που ήθελε να μεταναστεύσει. Ο γραφειοκράτης στην υπηρεσία μετανάστευσης τον ρωτά γιατί θέλει να μεταναστεύσει και ο Rabinovitch απαντά: «Υπάρχουν δύο λόγοι. Ο πρώτος είναι πως φοβάμαι ότι στη Σοβιετική Ένωση οι κομμουνιστές θα χάσουν την εξουσία και η νέα εξουσία θα ρίξει την ευθύνη για τα εγκλήματα των κομμουνιστών σε εμάς τους εβραίους, πως θα γίνουν ξανά αντιεβραϊκά πογκρόμ...». «Όμως αυτά είναι πέρα για πέρα ανοησίες», τον διακόπτει ο γραφειοκράτης. «Τίποτα δεν μπορεί να αλλάξει στη Σοβιετική Ένωση, η εξουσία των κομμουνιστών θα διαρκέσει για πάντα!». «Λοιπόν, αυτός είναι ο δεύτερος λόγος» απαντά ήρεμα ο Rabinovitch. Μπορούμε εύκολα να φανταστούμε έναν κρατικό γραφειοκράτη να ρωτά κάποιον εργάτη: «Γιατί νομίζεις ότι υφίστασαι εκμετάλλευση;» και τον εργάτη να απαντά «Για δύο λόγους. Πρώτο, όταν εργάζομαι, ο καπιταλιστής ιδιοποιείται την υπεραξία μου». «Όμως είσαι άνεργος, κανείς δεν ιδιοποιείται την υπεραξία σου, αφού δεν παράγεις

καμιά υπεραξία!». «Αυτός είναι ο δεύτερος λόγος...». Τα πάντα καταλήγουν στο γεγονός ότι η καπιταλιστική παραγωγή ως σύνολο όχι μόνο χρειάζεται εργαζομένους, αλλά επίσης γεννά τον «εφεδρικό στρατό» εκείνων που δεν μπορούν να βρουν δουλειά. Οι τελευταίοι δεν είναι απλώς έξω από την κυκλοφορία του κεφαλαίου, αλλά η κυκλοφορία του κεφαλαίου τούς παράγει ως μη απασχολούμενους.

Υπάρχει ένα υπέροχο διαλεκτικό αστείο στην ταινία *Νινότσκα* του Lubitsch. Ο ήρωας πηγαίνει σε μια καφετέρια και παραγγέλνει καφέ χωρίς κρέμα και ο σερβιτόρος τού λέει: «Λυπάμαι, η κρέμα μας τελείωσε. Μπορώ να σας φέρω καφέ χωρίς γάλα;». Και στις δύο περιπτώσεις ο πελάτης παίρνει σκέτο καφέ, όμως αυτός ο καφές συνοδεύεται κάθε φορά από διαφορετική άρνηση, καφές χωρίς κρέμα και καφές χωρίς γάλα. Εδώ έχουμε να κάνουμε με τη λογική της διαφορισιμότητας, στην οποία η ίδια η έλλειψη λειτουργεί ως θετικό γνώρισμα. Ένα παλιό γιουγκοσλαβικό ανέκδοτο για κάποιο Μαυροβούνιο (στην πρώην Γιουγκοσλαβία οι άνθρωποι από το Μαυροβούνιο ήταν στιγματισμένοι ως τεμπέληδες) αποδίδει πολύ ωραία αυτή την παραδοξότητα. Γιατί όταν κάποιος Μαυροβούνιος πηγαίνει για ύπνο, βάζει δίπλα στο κρεβάτι του δύο ποτήρια, ένα γεμάτο και ένα άδειο; Επειδή είναι πολύ τεμπέλης για να σκεφτεί εκ των προτέρων αν θα διψάσει στη διάρκεια της νύχτας. Η ουσία αυτού του αστείου είναι ότι η απουσία θα πρέπει να καταγράφεται θετικά. Δεν αρκεί να έχει ένα ποτήρι γεμάτο νερό, επειδή, αν ο Μαυροβούνιος δεν διψάσει, απλώς θα το αγνοήσει. Το άδειο ποτήρι πρέπει να καταγράφει αυτό το αρνητικό γεγονός, δηλαδή η μη ανάγκη για νερό πρέπει να υλοποιείται στο κενό του άδειου ποτηριού.

Γιατί σπαταλάμε χρόνο με τέτοια διαλεκτικά ανέκδοτα; Επει-

δὴ μας επιτρέπουν να συλλάβουμε με ποιον τρόπο λειτουργεί η ιδεολογία στην καθαρότερη μορφή της στην υποτιθέμενη μεταϊδεολογική εποχή μας. Για να εντοπίζουμε τις αποκαλούμενες ιδεολογικές στρεβλώσεις, θα πρέπει να προσέχουμε όχι μόνο ὅσα λέγονται, ἀλλὰ και την πολύπλοκη αλληλεπίδραση ἀνάμεσα σε ὅ,τι λέγεται και ὅ,τι δεν λέγεται, καθὼς αὐτό που δεν λέγεται υπονοεῖται σε αὐτό που λέγεται. Πίνουμε καφέ χωρίς κρέμα ἢ καφέ χωρίς γάλα; Υπάρχει ἓνα πολιτικό ἰσοδύναμο των παραπάνω. Σε ἓνα γνωστό ἀνέκδοτο ἀπὸ τη σοσιαλιστική Πολωνία κάποιος πελάτης μπαίνει σε ἓνα κατάστημα και ρωτά: «Πιθανόν δεν ἔχετε βούτυρο ἢ μήπως ἔχετε;». Η ἀπάντηση εἶναι «Λυπόμαστε, ἀλλὰ εἴμαστε το κατάστημα που δεν ἔχει χαρτί τουαλέτας. Το ἀπέναντι κατάστημα εἶναι ἐκεῖνο που δεν ἔχει βούτυρο!». Ἀς πάρουμε μια σκηνή στη σημερινὴ Βραζιλία, ὅπου στο καρναβάλι ἄνθρωποι ὅλων των προελεύσεων χορεύουν μαζί στους δρόμους ἀπαλείφοντας στιγμιαία τις φυλετικές και ταξικές διαφορές τους. Ὅμως, ὅταν ἓνας ἀνεργος ἐργάτης χορεύει ξεχνώντας τις ἀνησυχίες του για το πὼς θα φροντίσει την οικογένειά του δεν εἶναι προφανῶς το ἴδιο με τον πλούσιο τραπεζίτη ὁ οποίος χαλαρώνει και νιώθει καλά που για μια φορά εἶναι με τον λαό ξεχνώντας σε αὐτή την κατάσταση ὅτι ἀρνήθηκε να δώσει δάνειο στον φτωχὸ ἐργάτη. Και οἱ δύο εἶναι στον δρόμο, ἀλλὰ ὁ ἐργάτης χορεύει χωρίς γάλα, ἐνῶ ὁ τραπεζίτης χορεύει χωρίς κρέμα. Οἱ ἐτικέτες στα τρόφιμα αποτελοῦν ἓνα ἀκόμα ἐντυπωσιακὸ παράδειγμα που ἀναδεικνύει την ἀπουσία ως καθοριστικὸ παράγοντα. Θυμηθεῖτε πόσο συχνά διαβάζουμε στη συσκευασία τροφίμων «χωρὶς προσθήκη ζάχαρης» ἢ «χωρὶς συντηρητικά», για να μην ἀναφέρουμε τα «χωρὶς θερμίδες», «χωρὶς λιπαρά» κλπ., ὅπου το κρυμμένο πρόβλημα εἶναι ὅτι για κάθε «χωρὶς» θα πρέπει να ἀποδεχθεῖτε (γνωρίζοντας το ἢ ὄχι)

την παρουσία ενός «με» (Coca-Cola χωρίς θερμιδες και χωρίς ζάχαρη; Ναι, αλλά με χημικά γλυκαντικά, που έχουν τους δικούς τους κινδύνους για την υγεία).

Η παραδοξότητα φτάνει στο απόγειό της όταν μας προσφέρουν ένα πράγμα χωρίς το ίδιο το πράγμα, όπως καφέ χωρίς καφέ. Θυμηθείτε τη συνεχιζόμενη διαμάχη για τη φροντίδα υγείας στις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι Ρεπουμπλικάνοι, οι οποίοι ισχυρίζονται ότι η καθολική φροντίδα υγείας στερεί από τα άτομα την ελευθερία επιλογής, προωθούν αποτελεσματικά την ελευθερία επιλογής *χωρίς πραγματική ελευθερία επιλογής*. Με άλλα λόγια, οι Ρεπουμπλικάνοι αντίπαλοι της καθολικής φροντίδας υγείας είναι ανίκανοι να δουν ότι η κρατική καθολική φροντίδα υγείας λειτουργεί αποτελεσματικά ως δίκτυο ασφάλειας που παρέχει στην πλειοψηφία των ανθρώπων πολύ ευρύτερο χώρο για ελευθερία δράσης. Οι μη εργαζόμενοι δεν είναι απλώς άτομα που δεν εργάζονται, αλλά το γεγονός ότι δεν εργάζονται είναι θετικό γνώρισμά τους, κατά τον ίδιο τρόπο που ο «καφές χωρίς γάλα» είναι θετικό γνώρισμα του καφέ.

Το τελευταίο διεισδυτικό δοκίμιο ενός από τους επιδραστικότερους σύγχρονους διανοητές, στο οποίο εξηγεί πώς βασιζόμενοι στα διδάγματα του κομμουνισμού μπορούμε να βρούμε τη λύση της κρίσης του καπιταλισμού.

Το βιβλίο ξετυλίγεται σε πέντε κεφάλαια. Ο συγγραφέας, ξεκινώντας από τη «διάγνωση» των βασικών αξόνων της παγκόσμιας καπιταλιστικής μηχανής, περνά στην «καρδιά» του συστήματος, δηλαδή στην αποσαφήνιση της ιδεολογίας που το καθιστά αποδεκτό από μας. Ακολουθεί η άποψή του για τις μελλοντικές εξελίξεις, τα πιθανά ρήγματα και τις διεξόδους. Το βιβλίο κλείνει με μια σειρά οργανωτικών μοντέλων-όπλων στον αγώνα για τη χειραφέτηση από τα δεσμά της καπιταλιστικής κρίσης.